

Řešení problematiky způsobu života, obdobně jako i všech ostatních „velkých sociologických témat“, se neobejde bez průběžného srovnávání s tím, k čemu dospěli — ať již jako k věčnému poznatku, problému nebo programu — zakladatelé marxismu. Vůbec přitom nejde o návraty převážně historizující hodnoty. Nejde však, respektive nemělo by jít, samozřejmě ani o návraty k argumentům z autority, o vědecké poznání jako pohyb v poklidné zátoce uznaných pravd.

Základní hodnota uvedeného srovnávání spočívá v něčem jiném. Je samozřejmě jak specifickou verifikací výsledků výzkumu jeho vlastními východisky, tak verifikací těchto východisek současným výzkumem. Současně je však ověřováním, které samo o sobě dává vzniknout *novým* poznatkům. Umožňuje totiž více porozumět těm obsahům spjatým s dílem klasiků marxismu, které byly buď až dosud chápány pouze v zárodečné podobě, nebo tuto podobu také skutečně v kontextu celého jejich díla měly.

Jako tvořivé rozvíjení určitého myšlenkového systému je současný výzkum nutně též objevováním vnitřní logiky tohoto systému — a proto i stálým objevováním jeho celkové hodnoty. Teoreticko-metodologická a sociální hodnota myšlenkového systému má přirozeně stejný základ — v kvalitě (způsobu) a míře odrazu zákonitostí reálného pohybu sociální skutečnosti. V tom je základní příčina jak možnosti „rozšířené reprodukce“ marxisticko-leninské teorie, tak toho, že — což je rozhodující — mohlo být dílo klasiků marxismu přijato, materializováno a *ověřeno* revoluční praxí, a že zůstává aktuální pro současnost i budoucnost.

V tomto smyslu je také dílo zakladatele dialektického materialismu — dílo Marxovo — vpravdě *otevřeným* poznatkovým systémem, který musí být východiskem i *předmětem* naší vědy, předmětem našeho vědomí nikoli z piety, či či dokonce z důvodu vlastní tvůrčí nemohoucnosti, nýbrž z každodenní *objektivní nutnosti*. Z té nutnosti, kterou neoslabeje, nýbrž naopak zesiluje každá zásadnější kvalitativní změna společenské reality. Tedy z nutnosti, jež mimo jiné před časem dala vzniknout i Leninovu dílu.

Tak je tomu i v případě výzkumu způsobu života vůbec a způsobu života v podmínkách socialistické společnosti zvlášť.

Problematika životního způsobu, jakkoli byla teprve v nedávné minulosti konstituována jako významné a relativně svébytné společenskovědní téma, je od samého počátku nedílnou součástí revoluční marxisticko-leninské teorie (a samozřejmě revoluční praxe). Není však jen prostou součástí. Je i východním motivem úsilí o změnu reality, i cílovým tématem spojeným s touto změnou.⁽¹⁾ A rozhodně je problémem, jehož řešení je důležitou cestou k ovládnutí vlastního *procesu* kvalitativní změny společenské reality.

(1) Obsah uvedených tvrzení je alespoň zčásti argumentován v dalším textu. Poznamenejme tu však tolik, že *bezprostředním* podnětem úsilí o změnu reality jsou napětí a rozpory, které vznikají u individuí (a stejně tak i společnosti) jako problém *ekonomie jejich času*, jako problém souvislosti uspokojování *daných* potřeb [srovnej Marx 1971: 129–130 aj.], produkovaných a reprodukováných systémem činností příslušného subjektu.

Pokud jde o způsob života jako cílové téma a hledisko, plyne toto jeho postavení především ze skutečnosti, mimo jiné zdůrazněné Marxem, že život člověka nelze

Nedílnou součástí marxismu nebyla ovšem problematika životního způsobu jen tím, že byly — a nemohly ani nebýt — zkoumány jednotlivé komponenty životního projevu individuů či subjektů vyššího řádu (tříd, ostatních sociálních skupin, územních společenství apod.). Jde o to, že životní projev, a tedy (explicitě nebo implicitě) i způsob života určitých subjektů byl jako předmět poznání, jako předmět i prostředek změny, chápán jako *celek*, tj. především jako soustava vzájemně spjatých, vzájemně se ovlivňujících činností, s domínujícím postavením materiálně výrobní činnosti, práce. Tedy tak, jak je v zásadě chápán a zkoumán i dnes. [2]

Pro takovouto formulaci problému způsobu života, pro volbu přístupů a rozvinutí cest jeho řešení má základní, konceptuální význam právě především dílo Marxovo.

Závěry a podněty, které pro výzkum životního způsobu Marx přinesl a stále přináší — a jimž chceme věnovat pozornost —, jsou natolik rozsáhlé a mnohotvárné, že nemohou být ani evidovány, natož v kontextu aktuálních problémů společenského vývoje charakterizovány jedinou satí. Proto i následující úvahy mají mnohem skromnější cíl — zastavit se jen u několika základních momentů problematiky životního způsobu. Takových, jejichž vytyčení a řešení je buď bezprostředně výsledkem Marxovy práce, nebo k nim logika jeho práce vede, a které současně figuruji v popředí pozornosti jako víceméně otevřené otázky, nebo jako otázky teprve vznikající.

Způsob života: adekvátní společenský problém?

V případě našeho tématu nelze uvedenou otázku pominout, jakkoli se zdá být dosavadním vývojem společenskovědního poznání a především praxe samé dostatečně rozřešena. Může být a také je — více či méně skrytě — znovu nastolována; například pojetím způsobu života nikoli jako jevu svého druhu, nýbrž jako souhrnu „způsobových určení“ přiřazených k jevu „život“, [3] přičemž se ovšem zapomíná, že v takovém případě je de facto „život“ opět abstrakcí konkretizovanou jinými abstrakcemi. Odpověď na danou otázku má proto obvykle funkci navíc — je i vyjádřením k filozofickým východiskům té které koncepce zkoumaného jevu.

Lze-li ve stručnosti vyvodit Marxovo stanovisko k této otázce, výslovně ovšem nikdy neformulované, pak je nutno především říci, že vším, čím Marx charakterizuje a akcentuje problematiku způsobu výroby, charakterizuje a argumentuje též povahu a význam problematiky způsobu života.

Především způsob výroby není Marxovi izolovanou kategorií, nýbrž kategorií, kterou již v samých počátcích definuje „rodovou“, tj. *společenskou* stránku života lidí v protikladu (a tedy jednotě) k jeho *individuální* stránce (Marx 1967 : 85—86 aj.). Již tento, svou povahou dialektický protiklad, zakládá nezbytnost takové kategorie, která by postihla dialektickou syntézu obou těchto stránek. A to koneckonců pro každý specifický subjekt.

definovat jinak než činností (v širokém slova smyslu). Ostatně ani osobnost, o jejíž rozvoj také běží, nelze pochopit a definovat mimo činnou stránku jejich vztahů, natož ji smysluplně formovat jako osobnost *komunistického* typu.

(2) Bylo by jistě zbytečné dokládat zmíněný závěr odkazy na díla klasiků marxismu. Jen příklad analýzy způsobu života dělnické třídy v podmínkách kapitalismu jako vzájemného — a různě společensky (celospolečensky, třídně atd.) zprostředkovaného — působení činností různého druhu, odhalující nejen úlohu práce, ale i uvědomovací, politické a další činnosti v procesu změn života jako celku, dostatečně dokládá reálný význam uvedeným způsobem pojatého jevu.

(3) Jde například o pojetí zjevně chápající pojem „způsobová určení“ jako instrument zachycení podstaty toho kterého jevu [srovnej Sociologický 1982: 290—291].

Není to ovšem ani zdaleka jediný protiklad, který u Marxe vede k syntéze podobného druhu. *Způsob výroby* má svůj logický protiklad ve *způsobu spotřeby* [Marx 1971 : 45—47]. Způsob výroby a způsob spotřeby jsou tak další formou určení společenskolidského životního procesu. Samy o sobě však postihují dva vzájemně spjaté, ale i relativně svébytné společenské jevy, jejichž jednota zakládá jev (v určitém ohledu) vyššího řádu, který opět lze chápat jako způsob života. Zde ovšem především na úrovni společensko-ekonomické formace.

Tím méně lze opomenout, že v *Kapitálu* i na mnoha dalších místech Marxova díla je způsob výroby chápán a analyzován jako *proces*, samozřejmě ve své konkrétně historické určitosti: „Jako jednota pracovního procesu a hodnototvorného procesu je výrobní proces výrobním procesem zboží; jako jednota pracovního procesu a zhodnocovacího procesu je to kapitalistický výrobní proces, kapitalistická forma zboží výroby“ [Marx 1953 : 216].

Základní význam tohoto vymezení pro objasnění jevu „způsob života“ ponechme zatím stranou, neboť nám momentálně jde o jinou souvislost. Způsob výroby, chápáný zde jako „materiální výrobní proces života“ — a i v této vrcholné Marxově práci opět jako synonymum „společenského životního procesu“ [Marx 1953 : 97] — je kladen opět s dalšími, od předchozích odlišnými polárními jevy a abstrakcemi. Marx tu mimo jiné připomíná svůj již dříve vyslovený závěr, že „způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duševní životní proces vůbec“ [Marx 1953 : 100 aj.]. Na jeho základě je možné uvažovat nejen o způsobu materiální výroby, ale i o způsobu tvorby sociální a politické stránky reality či výslovně o problému a způsobu „duchovní produkce“ — o kterém se také skutečně v současné, zvláště pak sovětské literatuře uvažuje [Tolstych 1978 aj.]. K témuž koneckonců vedou i úvahy o souvislosti mezi duševní a materiální výrobou v *Teoriích o nadhodnotě* [Marx 1958 : 291]. Také tyto abstrakce znamenají „přesah“ ze společenské materiální (materiálně předmětné) sféry k ostatním oblastem lidského života, k jeho celku. Dlužno však poznamenat, že každé rozvinutí těchto úvah, má-li být skutečným přínosem, nesmí zastírat zásadní postavení a smysl způsobu výroby jako způsobu materiální výroby.

Problém celku života, a to především ze zorného úhlu vzájemné závislosti výše uvedených stránek, materiální determinovanosti, jejich specifického, konkrétně historického charakteru, vymezuje Marx již ve svých raných dílech. Pro podmínky kapitalismu tak činí především prvotním ozřejměním protikladu již zmíněné společenské („rodové“) a individuální stránky života člověka. Zde se každá z obou stránek stává nejen prostým prostředkem druhé stránky, ale takovým instrumentem, který utváří vztah obou stránek jako rozpor.

Za prvé, říká Marx, „se člověku práce, *životní činnost*, sám *produktivní život* jeví jen jako *prostředek* k uspokojování nějaké potřeby“ mimo práci a ostatní druhy činností se pak témuž člověku jeví v abstrakci od práce jako konečné účely, jako sám vlastní život. Za druhé se ve svém podřízení materiálním poměrům projevuje veškerá jeho činnost, „jeho osobní život — neboť co je život než činnost — jako činnost obrácená proti němu samému, na něm nezávislá, nenáležející mu“ [Marx 1967 : 84—85].

Souvislost těchto stránek života, stejně tak jako i ostatních zmíněných stránek, není Marxovi souvislostí bezrozdílnou, vztahem jevů a stránek stejné sociální váhy. Což ovšem neznamená, že tyto stránky lze od sebe odtrhnout jinak než v abstrakci. V určitém smyslu každá z nich se jako proces dovršuje buď jako ta druhá, nebo se jako ta druhá projevuje, jeví.

Jakkoli je Marxovi způsob výroby základním problémem, jádrem společenské reality, vystupuje mu koneckonců vždy *také jako způsob života*, charak-

terizovaný sice na nejvyšší úrovni, tj. úrovni společensko-ekonomické formace či historické pospolitosti určitého typu, transponovatelný však na konkrétnější rovinu kteréhokoli společenského subjektu. Tato skutečnost je jednoznačně vyjádřena již ve známé a ne náhodou často citované pasáži z *Německé ideologie*: „Na tento způsob výroby nelze pohlížet jen z té stránky, že je reprodukcí fyzické existence individuí. Je to spíše již určitý druh činnosti těchto individuí, určitá forma projevu jejich života, určitý *způsob jejich života*“ [Marx–Engels 1958 : 35].

Významů, které tento závěr obsahuje, je samozřejmě víc. Základní význam tkví v tom, že způsob výroby, způsob tvorby materiálního života je určen jako *podstatný moment* životního způsobu. Tak či onak tu jde o základní dimenzi problematiky způsobu života, která jeho dialektiku odkrývá jako *materialistickou*.

Společenská dimenze života, „rodový život“, je Marxovi „produktivní život“, „život plodící život“ [Marx 1967 : 85]. Poznamenejme, že tento protiklad individuální stránky života má sice základní význam materiální výroby (ten nikdy nepřestane mít), avšak to nevylučuje ještě jeho jiné dimenze, související s významy sociální, politické, duchovní produkce — dimenze, které mají svou historii, svůj vznik, vývoj a tak i rozdílnou míru své společenské všeobecnosti. I sociální či politická přestavba a výstavba příslušných společenských poměrů, jako revoluční společenská praxe, je stále více „rodovým životem“ člověka.

Kontext zmíněného citátu z *Německé ideologie* však obsahuje ještě další, velmi významný smysl a určení problému „způsob života“. Způsob života je zde charakterizován jako druh *činnosti* individuí, spjatý s tím, *co* individua vyrábějí a *jak*. Obě hlediska — totiž ono „co“ i „jak“ — nevyjadřují bezprostředně aspekt podmínek, východisek života, nýbrž *akt pohybu a změny*, tj. již aspekt činného sepětí těchto (objektivních a subjektivních) životních podmínek a jeho obsah, „vyjádřený“ ve výsledku.

Předmětem, elementárním komponentem jevu je tu činnost, nezpředmětněná, živá činnost „existující jako proces a akt“ [Marx 1971 : 261]. Do centra pozornosti se tak dostává reprodukce života nikoli jen ve svých výsledcích, „ve formě spočívání (ruhende Eigenschaft), ve formě bytí“. „Během pracovního procesu přechází práce ustavičně z formy činnosti (Unruhe) do formy bytí, z formy pohybu do formy předmětnosti (Gegenständlichkeit)“ [Marx 1953 : 200, 208].

Ve způsobu života nejsou *bezprostředně* obsaženy podmínky života, neboť tu přecházejí z formy určenosti daného jevu, z formy jeho zdrojů, v samotný jev. Jde-li tu o akt změny a změnu samu, a přitom samozřejmě i o takové formy pohybu, které pouze obnovují daný stav reality, naprosto to neznámá redukci reality. Jen další vzestup v její myšlenkové reprodukci, kdy činnost jako jev reprezentující akt pohybu a změny nemůže být chápána jinak než v plnosti svého dialektického obsahu, jako určitý způsob osvojení, uskutečnění a přetváření svých determinant [Růžička 1980].

V poznání aktu reprodukce a změny společenské reality na všech úrovních sociálních subjektů (individuí, sociálních skupin, tříd, společnosti) je proto, jak soudíme, základní smysl diferenciací jevu a aplikace kategorie způsobu života. Smysl, který je nejen dostatečně doložen obsahem děl klasiků marxismu, pokud se týče kapitalismu a jemu předcházejících společenských formací, ale i dostatečně zdůrazněn současnými problémy socialistického společenského vývoje.

Tuto skutečnost lze doložit například i na problému socialistického společenského vlastnictví. Pro Marxe je vlastnictví jednak vztah rovnoprávnosti člena společnosti, jednak (což s prvním souvisí) vztah vlastníka. „Redukujeme

toto vlastnictví“ — říká dále — „na vztah k podmínkám výroby“, tj. vztah „k předpokladům náležejícím k jeho individualitě, jako ke způsobům jsoucna této individuality“ [Marx 1974 : 105, 107].

Společenské vlastnictví výrobních prostředků se může pak vůči způsobu života v jeho socialistické kvalitě (vůči socialistickému způsobu života) jevit například jen jako jeho pouhý základ, předpoklad. Jeví se však tak jen v redukované podobě Marxovy redukce, tj. v redukovaně pochopeném významu „vztah“.

Ve skutečnosti však bude socialistický způsob života něčím víc než jen *důsledkem* daného vztahu. Je-li projevem a rozvojem univerzality člověka, je tím tudíž jako *uskutečňování* tohoto vlastnictví, jako projev a formování společenského vlastníka.

„Vlastnictví, pokud je to jen vědomý vztah — a pokud jde o jednotlivce (vztah) kladený společenstvím a proklamovaný a zaručený jako zákon — k výrobním podmínkám jakožto *svým*, pokud se tedy jsoucno výrobce jeví jako jsoucno v *jemu náležících* objektivních podmínkách, je uskutečňováno teprve výrobou samou. Skutečné přivlastňování se neděje teprve v myšleném, nýbrž v činném, reálném vztahu k těmto podmínkám — skutečné kladení těchto podmínek jako podmínek své subjektivní činnosti“ [Marx 1974 : 106].

Z hlediska způsobu života nevystupuje vlastnictví *jako vztah* ve formě pozice subjektu (jako systém podmínek, v nichž se objektivně nalézají), nýbrž ve formě životních činností, jako životní podmínky dovršené v činnost. Jestliže v případě kapitalistické společensko-ekonomické formace je kapitalista „personifikací kapitálu, nositelem na jeho vůli nezávislé vlastnické funkce, přičemž musí neustále svou specifickou vlastnickou organizátorskou činností přeměňovat možnost ve skutečnost“ [Flek 1977 : 213, 221—222], pak v případě socialismu jako první fáze vývoje komunistické společensko-ekonomické formace jde z hlediska subjektů již o problém personifikace celospolečenské práce, (4) kterou představují společenské subjekty potud a v té míře, v jaké naplňují *činnosti* tuto kvalitativně novou, objektivně společenskou vlastnickou funkci.

Vraťme se však k původnímu problému. U Marxe nejsou hlediska podstatné stránky lidského života a aktu změny od sebe oddělena — jako problém vnější (společenské) určenosti činnosti na jedné straně a jako problém vlastní činnosti na straně druhé. „Jako společenský produkt je mi dán“, říká, „nejen materiál mé činnosti, tak jako i řeč, v níž je činný myslitel — mé *vlastní* jsoucno je společenská činnost; proto to, co ze sebe dělám, dělám ze sebe pro společnost a uvědomuji si přitom sebe jako společenskou bytost“ [Marx 1967 : 96].

Subjekt — člověk, skupina, třída — aktivně a vědomě tvoří sebe jako předpoklad života společnosti, jako životní podmínku svého *činného* bytí i způsobu života jiných subjektů. To se týká i veškerých ostatních podmínek, které produkuje. V tom spočívá společenský obsah jeho životního způsobu.

Životní projev subjektu — „i když se třeba nejví v bezprostřední formě *společného*, s druhými zároveň vykonávaného životního projevu, je proto projev a potvrzení *společenského života*. Individuální a rodový život člověka se *neliší*, i když nakrásně — a to je nutné — je způsob jsoucna individuálního života *zvláštějším* nebo *obecnějším* způsobem rodového života, anebo čím více je rodový život *zvláštějším* nebo *obecnějším* individuálním životem“ [Marx 1967 : 97].

Způsob života individua jako společenské bytosti ovšem představuje takový způsob reprodukce jedince, který se uskutečňuje současně jako způsob repro-

(4) Celospolečenská práce je tu chápána jako výraz pro soustavu výrobních vztahů socialistické společnosti [srovnej Charvát 1975 : 202].

dukce sociálního celku a subjektu vyššího řádu (rodiny, třídy, společnosti atd.) a jeví se tedy jako mnohostrannost funkcí vůči danému subjektu a vůči širšímu sociálnímu celku. Vztah individua k sobě samému je závislý na tom, jaké vztahy tvoří společnost jako celek — tedy také na tom, jakým způsobem se vztahuje celek k danému individuu, k dispozicím, které individuum utváří pro společnost (a tudíž i samo pro sebe) jako možné podmínky jejího způsobu života.

Stejně jako nelze zkoumat individuum v abstrakci od společnosti (neboť to znamená zkoumat je mimo určující, objektivní společenské vztahy a též mimo vývoj), nelze zkoumat ani společnost v abstrakci od individuí, tj. mimo jejich *vztahy*, jejich *zájmy*, v nichž se právě *život jednoho subjektu klade jako podmínka života subjektu druhého*. „Zkoumat společnost jako jediný subjekt znamená... zkoumat ji nesprávně — spekulativně“ [Marx 1971 : 48]. Protiklad společenského a individuálního (ev. společnosti a individua) je pouze výchozím protikladem, charakterizujícím jednotu reality. Určitým výrazem (a jako kategorie konkretizujícím postižením) této jednoty je — pro rovinu rozmanitých subjektů — právě způsob života.

Právě v aktu, respektive ve způsobu aktu, jímž se jeden sociální subjekt stává podmínkou existence subjektu druhého, lze spatřovat podstatnou vlastnost jevu „způsobu života“, která pak i tvoří základní obsah této kategorie.

Způsob života jako způsob realizace zájmů

Pro případ buržoazní společnosti Marx dostatečně a mnohostranně odhalil, že a jak každá činnost či potřeba dělníka, a tedy i každá vyšší potřeba, každá „činnost pro jeho vlastní zájmy“, každá forma jeho participace na civilizaci, je určena podmínkami, které klade (resp. které se kladou jako) kapitál. A tedy sama tím, nakolik je funkcí kapitálu, jenž mimo jiné „používá všech možných prostředků, aby je [dělníky — pozn. RR] přiměl k větší spotřebě, vymýšlí nová lákadla pro své zboží, snaží se jim vmluvit nové potřeby atd.“ [Marx 1971 : 252–253].

Zde ovšem již nejde o činnost a zejména práci jako určitou stránku „věcného“ vztahu, nýbrž o *činnost jako stránku určitého společenského vztahu*, o práci stojící proti kapitálu. O práci „vůbec“, která je „absolutně lhostejná vůči své zvláštní *určenosti*, ale schopná jakékoli *určenosti*“ [Marx 1971 : 259]. „Je to takové určení práce, která nevyplyvá z jejího obsahu nebo z jejího výsledku, nýbrž z její určité společenské formy“ [Marx 1958 : 157].

V určitém smyslu pak také realizace zájmu, o nějž tu běží, je realizací zájmu „vůbec“; ve své obecnosti je to však vždy zájem třídní, který v další své transformaci je taktéž schopen „jakékoli *určenosti*“.

Kapitál sám, jako určující vztah buržoazní společnosti, především „není jednoduchý poměr, nýbrž *proces*, a v různých momentech tohoto procesu je stále kapitálem“ [Marx 1971 : 221]. To také platí pro činnosti (resp. systém činností), jsou-li formou a stránkou tohoto vztahu-procesu.

Pro zájem tříd a vůbec každého subjektu platí, že pokud má procesuální formu (a pokud tedy je realizován), je realizován především jako součinnost subjektů tvořící společnost. Prosazuje se potud, pokud je „nesen“ jejich způsobem života. Společnost se tak jeví jako *rozporné „společenství zájmů“*.

Dělbou práce, říkají Marx a Engels, je dán zároven „i rozpor mezi zájmem jednotlivého individua nebo jednotlivé rodiny a společným zájmem všech individuí, která jsou spolu ve styku; a tento společný zájem neexistuje snad jen v představě jako „obecné“, nýbrž především ve skutečnosti jako vzájemná závislost individuí, mezi něž je práce rozdělena“ [Marx—Engels 1958 : 46].

A právě toto rozlišení zájmů, jeho obecný smysl a konkrétně historický obsah, má — podle našeho názoru — zvláštní význam jak pro vymezení způsobu života jako konkrétně historické kvality, tak vůbec pro pojmové vyjasnění protikladu a souvislosti způsobu života společnosti a způsobu života kteréhokoli z jejích subjektů.

Jakmile se práce [činnost] dělí, „má každý pro sebe výlučný okruh činnosti“. Pokud pak v zásadě „činnost není rozdělena dobrovolně, nýbrž živelně“, jeví se toto víceméně živelně určené subjektu jako „fixace sociální činnosti“ a jako sjednocení a ustálení jeho vlastního produktu ve věcnou moc nad ním [Marx—Engels 1958 : 46—47].

Při tomto společenském určené pozice subjektu se pak *společný zájem ve své kvalitě ohraničuje tím, že se uskutečňuje současně jako společenský zájem setrvání, a tudíž i sebeutváření daného subjektu v této pozici*. Obsahuje tedy v sobě rozpor: Vzájemná závislost společenských subjektů je takovou skutečnou závislostí, která je sice předpokladem reprodukce jejich života, avšak *předpokladem omezeným historicky danou omezeností zájmů subjektů ostatních*. Vzájemná závislost rozvoje subjektů je tu omezeností společného zájmu: Chce-li daný subjekt získávat prostředky ke svému životu (nebo, jak říká Marx, „nechce-li ztratit prostředky k životu“), může tak činit jen *jistým společensky určeným způsobem*.

Společnost jako celek (a tudíž každý z jejích subjektů) plodí svou činností [součinností] pro určité společenské subjekty určité dispozice. Ty se pak buď proměňují ve skutečnost činného životního projevu subjektu a uskutečňující se zájem potud, pokud jsou také dispozicí uskutečnění zájmu subjektu jiného, nebo mohou — v celospolečenské dimenzi — také zůstat, resp. jevit se, jen *možností* činného projevu, pokud nejsou zprostředkujícím momentem zmíněného uskutečňování zájmu jiného subjektu. Avšak i ty z dispozic, které jsou určitým jiným specifickým zájmem z činného uplatnění vylučovány, si svojí objektivní existencí nakonec *vynucují* formy svého činného projevu. Pokud (z hlediska určitého společensky významného subjektu) neexistuje možnost jejich činného projevu jako součásti realizace *společného zájmu v dané kvalitě*, mohou se klást jako určité východisko jeho změny, jako součást objektivně založeného *společného zájmu v jeho vývojové dimenzi* — ve společném zájmu jako cílové společenské hodnotě, nové kvalitě. A ve své činné formě se tudíž mění v příčinu změny zvláštních zájmů ostatních subjektů a především tedy jejich objektivního modu — socioekonomické pozice. To v konečných důsledcích znamená, že jsou příčinami změny subjektů samých a společnosti jako celku.

Vzájemná závislost subjektů v jejich vzájemné „spotřebě“ a tvorbě tedy představuje nejen *omezenost* společného zájmu, vyplývající z konkrétně historické určitosti zvláštních zájmů, ale také *neomezenost* společného zájmu v jeho vývoji, neboť součinnost lidí je stálou produkcí sociálních sil jako nových zdrojů společenských vztahů.

Charakteru všeobecnosti však ona vzájemná „spotřeba“ a tvorba subjektů začíná nabývat až v podmínkách buržoazní třídně antagonistické společnosti, v nichž se společný zájem jako „společenský charakter činnosti... jeví jako něco vůči individuím cizího, věcného; ne jako jejich vztah k sobě navzájem, nýbrž jako jejich podřízení poměrům, které trvají nezávisle na nich“ [Marx 1971 : 114]. [5]

(5) Zmíněná fixace sociální činnosti, říkájí Marx a Engels, „tato konsolidace našeho vlastního produktu ve věcnou moc nad námi, která se vymyká naší kontrole, máří naše očekávání, zvrací naše výpočty, je jedním z hlavních momentů v dosavadním dějinném vývoji, a právě na základě tohoto rozporu mezi zvláštním

Rozšiřující se vzájemná závislost lidí, rostoucí zprostředkovanost jejich součinnosti atd. však vůbec ještě neznamená, že se mění *dominantní sociální funkce společenských vztahů*. Veškerá vzájemná souvislost lidí je, pokud jde o celospolečenskou dimenzi, *prvotně funkcí kapitálu* a tudíž dispozicí pro panující subjekt. Dispozicí, která se jako existenční předpoklad panujícího subjektu naplňuje samozřejmě teprve svojí proměnou v činnou formu vzájemné souvislosti lidí.

Ekonomické panství jednoho subjektu se uskutečňuje v činné formě především jako ostatním subjektům objektivně daný, vnucený — a v tomto smyslu *jejich* — způsob života, jako způsob společenského zprostředkování i jejich zájmů, a tím i míry a kvality jejich realizace. [6]

To je — pro kapitalistickou společenskoekonomickou formaci — *obecné* určení způsobu života. Jako obecné, celospolečensky platné určení je určením základním. To ovšem nevylučuje realitu jiného určení, základního v jiném (vývojovém) ohledu, jež je spjata s tím, že pro tytéž subjekty vzniká ještě jiný, jimi vytvořený specifický způsob projevu jejich zájmů.

Způsob života může být tedy definován jako způsob realizace zájmů svého „nositele“ i zájmů jiných subjektů a sám o sobě chápán jako systém aktů součinnosti těchto subjektů. Společenská „váha“ uskutečňovaných zájmů však není — z hlediska reprodukce společenských poměrů nebo jejich změny — v žádném případě stejná.

Proto — zcela v intenci Marxova uvažování — nelze přijmout například nikoli ojedinělý přístup, v němž se teze, že v třídně antagonistické společnosti nemůže existovat pouze jediný způsob života, interpretuje tak, že kapitalistický způsob života „je vlastní pouze vládnoucím a vykořisťovatelským třídám buržoazní společnosti“ [Todorov 1976 : 891]. Dělník, chce-li žít, musí vstoupit do daných společenských výrobních vztahů. A kapitál jako základní společenský vztah — pokud je to *všeobecný* vztah — je realizován každým subjektem (především vyrábějícím subjektem). Jako proces se kapitál reprodukuje způ-

a společným zájmem se společný zájem osamostatňuje v podobě *státu*, odtržen od skutečných zájmů jednotlivců i celku, a zároveň vystupuje jako iluzorní pospolitosť“. Avšak, konstatují dále, vždy se tak děje na reálném základě svazků (zájmů) a zejména „na základě tříd podmíněných dělbou práce, které se v každém takovém houfu lidí diferencují a z nichž jedna vládne všem ostatním“ [Marx — Engels 1958: 47].

(6) Tento objektivně vnucený způsob života má však samozřejmě i své *viditelné* vnější determinanty, které jsou například produktem politické nebo duchovní „produkce“: Proto také „každá třída usilující o panství, i když její panství, jak je tomu u proletariátu, je podmínkou zrušení veškeré staré formy společnosti a panství vůbec, musí si nejdříve vydobýt politickou moc, aby mohla svůj vlastní zájem prohlásit za obecný zájem, k čemuž je v první chvíli nucena. Právě proto, že individua sledují *jen* svůj zvláštní zájem, který po ně není totožný s jejich společným zájmem, protože obecné je vůbec iluzorní forma pospolitosti, je tento společný zájem uplatňován zase jako nějaký zvláštní a speciální zájem ‚celku‘, ‚obecná‘, který je jim ‚cizí‘ a na nich ‚nezávislý‘, anebo se sami musí pohybovat v tomto rozporu, jak je tomu v demokracii. Na druhé straně pak i *praktický* boj těchto zvláštních zájmů, které se *skutečně* ustavičně stavějí proti společným a iluzorním společným zájmům, vyvolává nutnost, aby iluzorní zájem ‚celku‘, ‚obecná‘ *prakticky* jako stát zasáhl do tohoto boje a brzdil jej“ [Marx — Engels 1958: 47–48]. Tak je tomu — můžeme dodat — například i v konkrétním případě buržoazie poražené, vůči níž se společný zájem pak jeví — ve své nové kvalitě — jako faktor omezující projev jejich dosavadních zájmů. A to nejen zájmů, realizovaných pouze činnou formou životního projevu příslušníků této třídy. Její zvláštní zájem *přetrvává* nejen s přetrváním jejich určitých dispozic a způsobu jejího činného projevu, nýbrž s *celým starým způsobem činných souvislostí životních podmínek*, pokud jsou jeho nositelem také další společenské subjekty. Také v tomto smyslu se tedy společný zájem jako nový typ vzájemné závislosti subjektů prosazuje „na úkor“ zájmů určité části společnosti.

sobem života tohoto subjektu, neboť *životní způsob* je momentem daného procesu a tedy *také kapitálem*. Dělník, jestliže *takto* vyrábí užité hodnoty, „vyrábí“ tím také kapitalistu. Realizuje jeho základní zájem.

Obsah jevu „způsob života“ se ovšem tímto základním atributem nevyčerpává. Odhalit další dimenze jeho dialektického charakteru, a tedy i rozmanitost jeho vnitřní rozpornosti, však nelze bez bližšího určení vzájemné specifikace mezi způsobem života a subjekty v různých systémových úrovních reality.

Subjekty a způsob života

Kapitál jako vztah a proces je Marxovi prvotně a především ekonomickou kategorií. Avšak to naprosto neznámá, že je pouze a jedineš takovouto kategorií, že nemůže být také pochopen jako kategorie sociologická. Naopak se domníváme, že v takovém vyústění analýzy je její základní smysl, k němuž ostatně veškerá Marxova práce směřovala.

Taková analýza kapitálu pak přirozeně neznámá návrat zpět k „přežitým realitám“, ale otevírá nové dimenze pochopení společenské reality, včetně problematiky životního způsobu.

Zde ovšem můžeme poznamenat jen tolik, že sociální (a sociologická) povaha kapitálu se obrátí v tom, že jako společenský *výrobní* vztah je — v jistém smyslu — „užitečnou hodnotou“ pro kapitalistu, hodnotou, která je bytím kapitalisty.

Řečeno Marxovými slovy, „kapitál jsoucí pro sebe je *kapitalista*“. Bez této vazby, zdůrazňuje Marx, se pak „kapitál jeví jako pouhá věc, ne jako výrobní poměr, který, reflektován v sobě, je právě kapitalistou“ [Marx 1971 : 266 až 267].

Sociální určitost kapitálu je ovšem prvotně *třídní*. „Kapitál se ... jistě dá odělit od jednotlivého kapitalisty, ne však od kapitalisty *vůbec*, který jako takový stojí proti dělníkovi *vůbec*. Je možné, aby i jednotlivý dělník přestal být prací samou pro sebe ... Ale pak přestává být *dělníkem*. Jako dělník je jen prací jsoucí pro sebe“ [Marx 1971 : 267].

V případě buržoazie a vůbec všech vykořisťovatelských tříd je třídní panský nutným důsledkem *nerozvinutosti* společenských dispozic. *Společný zájem* se proto „zpětně“ klade jako zvláštní zájem vládnoucí třídy a jako *nutnost nerovnoměrného vývoje dispozic* společenských subjektů.

Jinak řečeno: vztah společného zájmu a zvláštního zájmu panující třídy se v zásadě klade jako *totožnost*, kdežto vztah společného zájmu a zvláštního zájmu ovládaných tříd jako *protikladnost* v jejich zájmech — a vzhledem k uvedené totožnosti jako *antagonismus* uvnitř jejich zájmů.

Antagonismus třídních zájmů se tak transformuje v *antagonismus protikladných stránek zájmů ovládaných tříd* — nebo také jinak, protikladnost socioekonomických pozic společností (tohoto druhu) v protikladnost jedné a téže pozice. Což však také znamená, že antagonismus třídních zájmů je také antagonismem *realizovaných* zájmů způsobem života, a že má také své *specifické vyjádření ve způsobu života ovládaných tříd*.

Zde je vlastně vyjádřen fakt, zjišťovaný též každodenní zkušeností: Plnou tíhu rozpornosti společenské reality a jejího řešení nenese *společnost jako celek* (ta v tomto ohledu vystupuje evidentně jako abstraktum) a tím méně vládnoucí třída, nýbrž v plném smyslu jen a jen třída ovládaná.

Avšak i tímto závěrem je *jen naznačen* problém diferencovanosti způsobu života, jakmile je — jako jev — uvažován ve vztahu k řádově různým subjektům.

První, co se v tomto ohledu nabízí, je určitá základní a přirozeně do jisté míry formálně logická diferenciací způsobu života. Právě *aspekt realizace zájmů činným projevem subjektů* — který nám výše vyplynul z Marxova pří-

stupu k realitě — umožňuje specifikovat způsob života v tom základním: v jeho přiřazení určitému subjektu jako *společenskému* „nositeli“ obnovy a změn společenské reality.

Obsah předznamenané diferenciaci se pak na první pohled může jevit vcelku jednoznačně. *Způsob života individua* lze vymezit jako jednotu těch momentů v činném projevu jeho zájmů, které jsou shodné jak pouze samy se sebou (jsou jedinečné, vyskytují se pouze u daného jedince), tak shodné pro všechny subjekty tvořící třídu (skupinu) i shodné pro všechny subjekty společnosti určitého socioekonomického typu. *Způsob života třídy* či *sociální skupiny* jiného řádu je následně „reálnou abstrakcí“ obecného a zvláštního v činné stránce zájmů individuí. *Způsob života společnosti* je pak abstrakcí obecného v tomto smyslu, vyjadřuje realitu projevu společného zájmu (tj. společného zájmu v tom smyslu, jak byl výše interpretován).

S tímto zjevně funkčním, nicméně jen výchozím vymezením se však okamžitě otevírají nové otázky, mající svůj zdroj v předchozích závěrech. Především je to problém *svěbytnosti způsobu života třídy jako jevu*. *Způsob života* kteréhokoli dělníka se — pro případ kapitalismu — zcela zřetelně klade jako zájmový protiklad. Avšak to, co vyjadřuje dělnickou třídu *jako skutečný sociální subjekt*,^[7] není souhrn ani systém těchto zájmových protikladů, nýbrž určitý systém činností — a tedy též specifický způsob života — jako *mnohovětrně realizovaný zájmový soulad*. Třída „o sobě“ ještě není subjektem; její příslušnost k určitému společenství ještě neznamená, že — řečeno Marxovými slovy — má v něm subjektivně-objektivní existenci.

Způsob života dělnické třídy je fenomén vědomé *třídní součinnosti* individuí-dělníků, nikoli souhrn jejich veškeré činnosti. Tento souhrn je spíše determinantou způsobu života dané třídy.

Přijmeme-li uvedený závěr, lze pak dále říci, že společenský antagonismus nachází svůj činný výraz *odlišně* v životním způsobu dělníka a odlišně v životním způsobu dělnické třídy. Ve *způsobu života dělníka* se promítá jako *jednota* historicky nesmiřitelných *protikladů*, neboť v něm je obsažena také činná reprodukce buržoy. Potud pak je také — jak jsme již poznamenali — životní způsob dělníka jako individua *kapitalistickým* životním způsobem.

Současně však nelze říci, že se společenský antagonismus stejným způsobem promítá do životního způsobu dělnické třídy. *Způsob života dělnické třídy* je již *pólem* zmíněného *antagonismu*; a právě jako pól tohoto antagonismu vyjadřuje třídu ve formě *subjektu*. *Způsob života třídy* je zde jevem, který již konstituuje jedince (dělníka) jako subjekt, zatím však jen *na dílčí bázi*, a tedy jen *společensky zprostředkovaně*; nikoli ještě jako subjekt celospolečenské součinnosti, ale zatím jen prostřednictvím společenské činnosti v rozměru *třídní součinnosti*.

Takto specifikovaný obsah pojmu „způsob života třídy“ naznačuje funkčnost svého uplatnění jako nástroje konkrétně historického postižení reality a odhaluje charakter dialektické spjatosti a přitom i odlišnosti obsahu způsobu života subjektů různého řádu.

Zvláštnost zmiňované *třídní subjektivity* (jako *parciální subjektivity*) i způsobu života třídy jako specifického společenského jevu je v tom, že jsou koneckonců výrazem částečnosti existence individuí, jejich „sociální neúplnosti“, a v obou případech jsou to tedy jevy a kategorie přechodného cha-

(7) Je třeba podtrhnout *základní skutečnost, že třídu jako třídu, tj. již třídu „o sobě“, konstituuje prvotně a především její objektivní ekonomické postavení, její místo v systému společenské výroby*. To, oč nám tu jde, je problém „třídy pro sebe“, třídy vědomé sebe sama, třídy organizující se, třídy *jednající právě jako třída, jako subjekt* v plném smyslu slova.

rakteru. Způsob života dělnické třídy je však — jako pól společenského antagonismu — specifický dále tím, že v činné formě ztělesňuje tendenci ke *kvalitativní změně* společenské reality, včetně sebe sama, že představuje intenci k proměně individua (dělníka) v subjekt na bázi celospolečenské součinnosti.

Proto též třídnost obecného zájmu, která je rozlišujícím atributem socialistického a komunistického způsobu života, se realizuje v jediném smyslu — jako projev zájmu třídního subjektu o *netřídnost* svého společenského postavení a projevu. Životní činnost jako *projev základní kvality socialistického způsobu života* je tedy aktem „odumírání“ třídnosti, projevem třídního zájmu jako modu realizace zájmu obecného, společného.

„Konečná“ budoucnost socialistického způsobu života, a spolu s ním i způsobu života třídy jako relativně svěbytného jevu, je v jeho negaci, neboť se dovršuje jako tato negace — jako *komunistický* způsob života. Jen z této perspektivy může být socialistický způsob života plně pochopen, aniž ovšem smí s ní být zaměňován, neboť je spjat stále s individuem, které si „ještě nevypracovalo plnost svých vztahů“ [Marx 1971 : 119].

Nikoli náhodou je právě při rozboru socialistického způsobu života připomínán — s odvoláním na *Kritiku gothajského programu* — Marxův důraz na skutečnost, že komunistická společnost ve své první fázi, tedy „socialistická společnost, poprvé poskytuje každému člověku reálnou možnost stát se z oddělené ‚dílní osoby‘ plnoprávným členem společnosti“ [Kapustin 1976 : 24]. Zde je důležité také to, že jde o reálnou *možnost*, neboť ta se *uskutečňuje a rozvíjí postupně teprve určitým způsobem činného životního projevu*.

A tím se dostáváme k poslednímu závěru, který zde chceme z Marxových podnětů vyvodit a který tu ovšem můžeme nanejvýš jen naznačit. Vyjádřeno parabolou ke známému výroku z *Německé ideologie*, ani socialistický způsob života — jako jedno z ústředních témat současného společenskovědního výzkumu — nemůže být primárně pro nás stav, který by měl být nastolen, ani ideál, podle něhož se má řídit skutečnost, nýbrž *reálný jev, jímž je překonáván nynější stav*.

V ohledu, který zde sledujeme, je pak tudíž realitou činného uskutečňování rozmanitých a stále ještě i rozporných zájmů, realitou, která překonává, mění i sebe sama, a proto i onu zájmovou rozpornost v sobě, a spolu s tím i svá objektivní a subjektivní východiska, jež může překonávat a měnit jen proto, že je v jejich souvislostech naplňuje, dovršuje a řeší.

Literatura

- Flek, A.: *Objektivní a subjektivní stránka tříd ve společenské organizaci práce*. Sociológia 1977, č. 3.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Kapustin, J. I.: *Socialističeskij obraz žizni. Ekonomičeskij aspekt*. Moskva, MysI 1976.
- Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. Spisy, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Ekonomičko-filozofické rukopisy z r. 1844*. In: *Odcizení a emancipace člověka*. Praha, Mladá fronta 1967.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
- Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha, SNPL 1958.
- Růžicka, R.: *Kategorie způsobu života v poznání dialektiky společenského rozvoje*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Sociologický časopis* 1982, č. 3 (monotematické číslo k celostátnímu sjezdu sociologů).
- Todorov, A. S.: *Způsob života: sociálně třídní dimenze a strukturální prvky*. Filozofický časopis 1976, č. 6.
- Tolstych, V. I.: *Duchovnoje proizvodstvo kak problema istoričeskogo materializma*. Voprosy filosofii 1978, č. 2.

Резюме

Р. Ружи́чка: Маркс и проблематика образа жизни

Статья ориентирована на некоторые важные выводы и плодотворные мысли, вытекающие из трудов Маркса для исследования образа жизни. Автор акцентирует при этом факт единства творческого развития марксизма и процесса неустанного выявления его совокупной ценности.

В первой части статьи рассматривается вопрос предметной (общественной) значимости и логической адекватности образа жизни как научной темы. Ее реальный смысл доказывается на практикуемых Марксом подходах к постижению диалектики процесса воспроизводства человеческой жизни, на стремлении к изображению реальности, закрепленном в противоположностях общественной и индивидуальной сторон жизни, способа производства и способа потребления, материальной и духовной продукции и т. д. В соответствии с этим значение проблематики образа жизни усматривается как раз в тематизации активной стороны жизни людей, что аргументируется, кроме прочего, на марксовском понимании собственности.

В дальнейшем разделе анализируется — в качестве важного стимула решения проблематики образа жизни — марксовское понимание интересов. На его основе специфицируется образ жизни как система реализации дифференцированных интересов посредством проявлений активной деятельности разнообразных субъектов. Основные значения, диалектичность и дифференцированность содержания образа жизни общества, класса (или социальной группы иного рода) и индивидов интерпретируются и аргументируются с использованием основных выводов анализа социального содержания капиталистических экономических отношений, проведенного Марксом. Автор показывает, что например капиталистический образ жизни нельзя распространять лишь на правящий класс. Но в то же время становится очевидным и то, что определение несомненной противоречивости образа жизни пролетариата скорее открывает, чем закрывает проблему определения образа жизни рабочего класса — и класса вообще — как специфического явления.

В заключительной части статьи автор, не претендуя на формулировку окончательных позиций, уделяет внимание содержанию взаимной спецификации образа жизни и субъектов на основных системных уровнях реальности. Важным, кроме прочего, является вывод, что взаимоотношение общего и особенного интересов у господствующего класса представляется как тождество, тогда как у подчиненного класса как противоположность (антагонизм) сторон его интересов, т. е. и как противоположность реализованных интересов, образа жизни. Однако, образ жизни класса явно недостаточно видеть лишь как абстракцию реализации общих и специфических общественных интересов. Реальность явления и реальный смысл категории «образ жизни класса» состоят прежде всего в том, что они косвенно предполагают систему отдельных видов деятельности как соответствие интересов, представляя феномен классового сотрудничества индивидов. Что касается образа жизни рабочего класса при капитализме, то это конкретно означает, что это явление, представляющее плечо общественного антагонизма как исторически необходимое и переходное явление, т. е. явление, олицетворяющее тенденцию к качественному изменению общественной реальности и выражающее класс как субъект.

Указанное специфическое значение понятия «образ жизни класса» выявляет таким образом не только функциональность своего применения как инструмента конкретно-исторического постижения реальности, но показывает также диалектическую связь и в то же время отличия в содержании образа жизни субъектов различного ранга (индивида, класса, общества и т. д.).

Summary

R. Růžicka: Marx and Problems of the Way of Life

The paper draws attention to some important conclusions and impulses ensuing from Marx's work in the area of way-of-life research. Stress is laid on the fact of the unity of the creative development of Marxism and the process of a continuous disclosure of its overall value.

In its first part, the paper returns to the question of the objective (social) relevance and logical adequacy of the way of life as a subject of scientific research. Its meaningfulness is documented on Marx's approaches to grasping the dialectics of the reproduction process of human life, on the intended depiction of reality an-

chored in the contradictions between the social and the individual aspect of life, the mode of production and the mode of consumption, material and spiritual production, etc. In keeping with this, the significance of the way-of-life problems is conceived in the thematization of the active aspect of people's life which is subjected to argumentation, inter alia, in relation to Marx's conception of ownership.

The paper goes on to analyze Marx's conception of interests as an important incentive to solving problems of the way of life. On its basis, the way of life is specified as a system of the realization of differentiated interests through active manifestations of most various subjects. The basic meanings, the dialectical and differentiated character of the content of the way of life of society, class (or social group of another kind) and individuals are interpreted and argued about on the basis of fundamental conclusions of Marx's analysis of the social content of capitalist economic relations. Here it comes to light that, for instance, the capitalist way of life cannot be considered in relation to the ruling class only. Simultaneously, however, it appears with increasing clarity that, by determining the indubitable contradictoriness of the proletariat's way of life, the problem of defining the way of life of the working class — and of class in general — as a specific phenomenon is opening rather than coming to a close.

Therefore, without setting up any claims to the finality of standpoints, attention is finally devoted to the contents of a mutual specification of the way of life and subjects on the basic system levels of reality. Here an important place is ascribed, among other things, to the conclusion that the relation between common and particular interest is conceived by the ruling class as an identity, whereas by the class under control as a contradictoriness (or antagonism) of the aspects of its interests, that is, also as a contradictoriness of realized interests, a contradictoriness of the way of life. At the same time, however, the way of life of a class evidently cannot be conceived only as an abstraction of the realization of general and specific social interests. The reality of the phenomenon and the meaningfulness of the category "way of life of a class" are primarily anchored in the fact that it implies the system of activities as a harmony of interests, that it represents the phenomenon of the individuals' class coordination. In the case of the way of life of the working class under capitalism, it concretely implies its being a phenomenon representing a pole of social antagonism as a historically necessary and transient phenomenon — that is, a phenomenon embodying the tendency to a qualitative change of social reality and expressing the class as a subject.

Thus the specific meaning of the concept "way of life of a class" referred to above not only reveals the functionality of its application as a tool of a concretely historical comprehension of reality, but also indicates the dialectical unity and simultaneous dissimilarity of the content of the way of life of subjects of a different order (individual, class, society, etc.).